
Az oktatási szituációkat meghatározó tényezők

GASTON MIALARET

Már találkoztunk azokkal a nehézségekkel, amelyek az oktatás szó valamennyi jelentésének keresése és a fogalom meghatározási kísérlete során merül fel. Ez részben annak köszönhető, hogy a szónak és a mögötte rejlő realitásoknak igen hosszú történetük van, és különféle szituációk egészítették ki, módosították, alakították és szélesítették azt, ami kezdetben egyszerűnek tűnhetett fel, de ma már nem az.

Más okokat is meg kell említenünk. Az elmúlt két-három évtized alatt az intézményes oktatás iránt érdeklődő szakemberek számos munkát kezdeményeztek a témában. A szociológiai áramlatok találkoztak azokkal az erőfeszítésekkel, amelyeket az UNESCO és a hozzá hasonló szervezetek tettek az oktatás világviszonylatban történő továbbfejlesztéséhez. Ez nem csak a problémák összetettségét tette nyilvánvalóvá, de az elemzés különféle szintjeit és a számos közrejátszó tényező hatását is. A teljesség igénye nélkül megpróbáltuk felsorolni és kimutatni, hogy e tényezők mennyiben hatnak az általunk meghatározott oktatási helyzetekre. Ezek után már elkészíthetjük az oktatástudományok általános táblázatát.

Az oktatási helyzet képletesen szólva egy sor láthatatlan borítékban rejlik, amelyek a szituációt többé-kevésbé kényszerítő jelleggel determinálják specifikus, illetve kevésbé specifikus szinteken. Mint a gyümölcs, amelynek érése az őt alkotó valamennyi részecske függvénye, az oktatási szituáció és a tanár-diák kapcsolat is csupán a végső produktum, amelyet csak az azt meghatározó erők összessége figyelembevételével lehet korrekt módon elemezni és megérteni.

A téma tárgyalásának leegyszerűsítése végett tekintsünk az 1. ábrára, amelyen a tényezők három csoportját tüntettük fel:

- azokat, amelyek megfelelnek az intézményes oktatás általános feltételeinek;
- azokat, amelyek megfelelnek az oktatási szituációk helyi feltételeinek;
- és azokat, amelyek megfelelnek az oktatási reláció feltételeinek.

Az intézményes oktatás általános feltételei

Ezeknek hat alapesetét különböztetjük meg, amelyek nem függetlenek egymástól, de az egyszerűség kedvéért itt külön-külön ábrázoljuk őket.

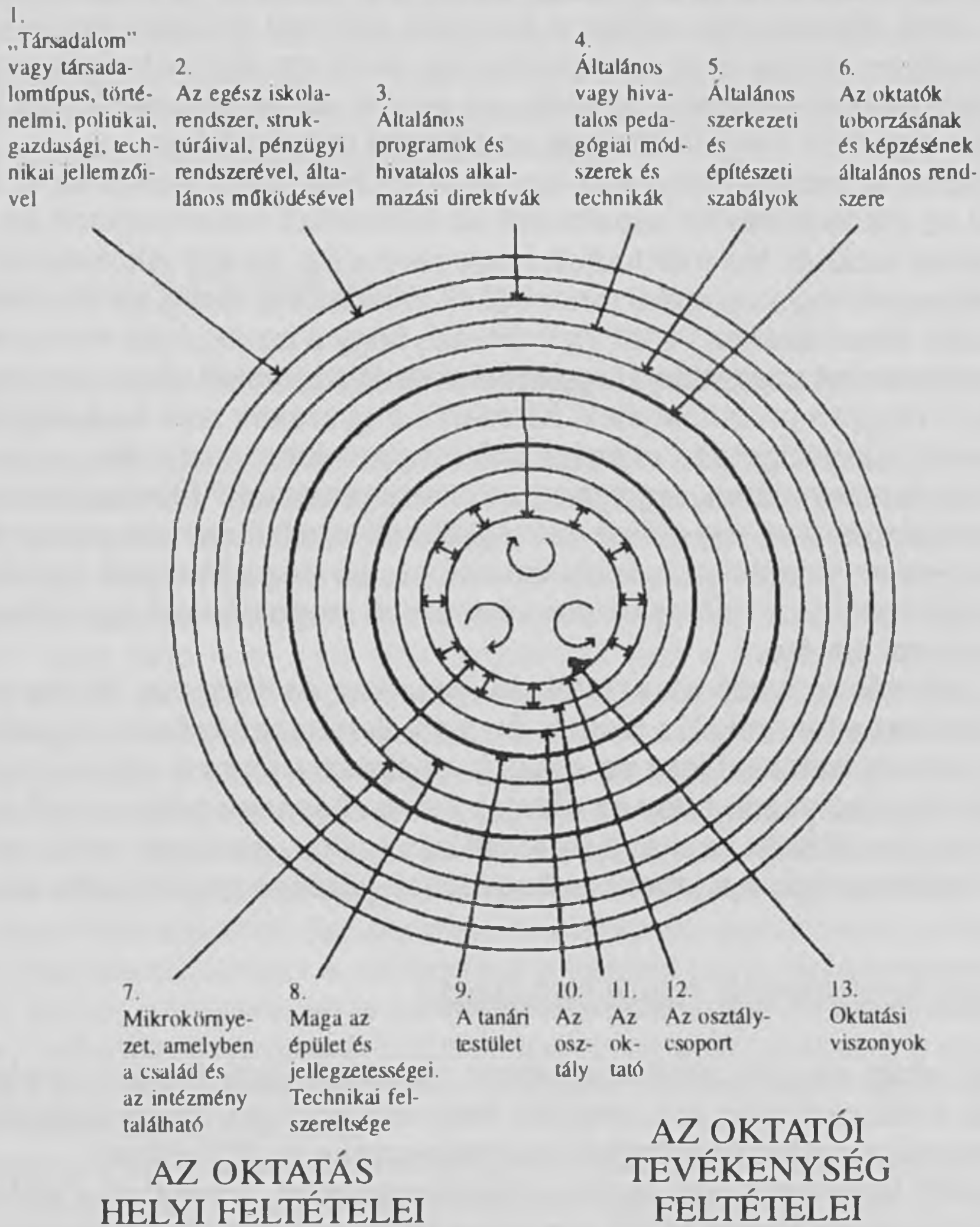
Mindenekelőtt csoportosítsunk néhány általános tényezőt a *társadalom típusa* általános címszó alatt. Felesleges időzni azon, hogy minden társadalomnak megvan a maga története, és megvannak a rá jellemző technikai, gazdasági, társadalmi és politikai tulajdonságai. Például a francia társadalom soha nem szakadhat el oly mértékben a múltjától és soha nem szerezhet akkora szabadságot az oktatási rendszere átalakításában, mint az olyan fiatal országok, mint mondjuk Kanada. Ez igen fontos és magára az oktatási helyzetre, valamint a tanár-diák viszonyra is nagy hatással van. Vannak olyan viselkedésformák és cselekedetek, amelyek Franciaországban lehetetlenek, de más országban

* Részlet a Keraban Kiadónál megjelent Az oktatástudományok című könyvből, amely megjelenését a PSZM Projekt tette lehetővé.

egyáltalán nem jelentenek problémát (öltözködés, nyelv, kezdeményezések, hierarchikus viszonyok). Az oktatási helyzetek is változnak az ország technikai fejlődésével együtt, és ebből az is következik, hogy az oktató társadalmi státusa nem minden társadalomban egyforma. Nyilvánvaló, hogy azokban az országokban, ahol az oktató társadalmi, gazdasági és kulturális helyzete sokkal magasabb szintű, mint a lakosság átlagáé, a diák-tanár kapcsolatok nem ugyanolyan színezetűek, mint az olyan helyzetekben, amikor a tanár az információk és a kultúra területén kívül más szempontból alacsonyabb pozícióban van annál, akit oktatnia kell. Az a kép, amelyet a szülők és a diákok kialakítanak magukban az oktatóról és funkciójáról, a társadalmi körülmények egész sorozatából áll össze, és döntő szerepet játszik az oktatási szituációkra ható tényezők között.

Minden társadalom létrehozza saját oktatási rendszerét struktúráival, pénzügyi rendszerével és működésének adminisztratív szabályzatával. Mindezeket az összetevőket figyelembe kell venni, mivel közvetlen hatással vannak az oktatási szituációkra és a tanár-diák kapcsolatra. Egy versenyszellemen alapuló rendszerben, ahol csak a kiválogatást szolgáló vizsgák egyéni eredményeit veszik figyelembe, nyilvánvaló, hogy az oktatási helyzeten belül kialakuló viszonyok nagymértékben különbözni fognak azoktól, amelyek az együttműködés, az egyén érdeklődési köre és képességei szerinti orientáció légkörében jönnek létre. Az a tény, hogy egy rendszerben léteznek gát-osztályok és átjáró-osztályok, nagy hatással van az osztályok atmoszférájára és a tanár-diák kapcsolatokra.

AZ ISKOLAI INTÉZMÉNY FELTÉTELEI

1. ábra
Az iskolai intézmény feltételei

Maga az oktatási rendszer is javasol olyan *általános és különleges* tanterveket, amelyek meghatározzák az oktatóanyag vagy a fejleszteni kívánt terület tárgyát. Ezek a tantervek a diákok szintjén és a gyerekek tapasztalatainak megfelelően kialakítva ugyancsak azok közé az elemek közé tartoznak, amelyek részben meghatározzák az oktatási helyzeteket. Egy év végi szelektáló vizsgával záródó szigorú tanterv általában dogmatikus viselkedést kényszerít az oktatóra, és a diákok részéről nagyon feszült és nyugtalan helyzetet eredményez. Egy egyszerűbb tanterv (például egy kerettanterv), amely nagyobb szabadságot biztosít a tanároknak és nem csak az ismeretek ellenőrzéséhez vezet, lehetővé teszi, hogy az oktatási helyzetben oldottabb kapcsolatok jöjjenek létre a partnerek között.

Ugyanez érvényes a hivatalosan elismert pedagógiai *módszerekre és technikákra*. Aszerint, hogy a társadalom mennyire fogadja el és milyen mértékben bátorítja azokat a módszereket, amelyek célja a gyermek képességeinek kibontakoztatása, autonómiájának fejlesztése, vagy mennyire állnak a fegyelem, az engedelmesség és a hierarchia tiszteletének szolgálatában, világossá válik előttünk, hogy az oktatási szituációknak nem lesz mindig ugyanolyan az emberi színezetük, annál is inkább, mivel maga a társadalom is kiválaszt olyan technikákat, amelyek áthatják az iskolát (csapatmunka, szövetkezet). Egy olyan társadalomban, amelyben az oktatás legfőbb célja a fegyelmezett, a csoport szabályait tiszteletben tartó, az öregek követésére képes egyének létrehozása, felfedezhetők az autoritárius módszerek, melyek főbb eszköze a sűrű ismétlés, a beszabályozás. Ha azonban ellenkezőleg, a cél az egyén fejlesztése egy demokratikus társadalomban, a csapatmunka módszerei, az individualizációs technikák a legmegfelelőbbek a célok eléréséhez. Most félretesszük azokat a könnyen elérhető fejlődési típusokat, amelyek olyan helyzetekben jönnek létre, amelyekben az audiovizuális technikák vagy a programozott oktatás technikái nagyon fejlettek, és azokat az individualizált akció-típusokat, amelyek ezen a ponton megjelenhetnek az oktatási szituációkban.

Mivel általában az oktatási helyzetek egy adott épületen belül alakulnak ki, nem szabad elhanyagolni az *iskolaépítészet* aspektusait és különböző vonatkozásait és azok alakulásának számos hatását. Ma már tudjuk, hogy nem elég, ha egy iskolaépület két sor, folyosóval elválasztott téglalap alakú teremből áll. Mindaddig, amíg az iskolaépítészet kaszárnya-iskolák létesítéséhez vezet, nyilvánvaló, hogy a pedagógiai módszerek megválasztása nem történhet szabadon. Hogyan lehet csoportmunkát végeztetni egy nagy előadóteremben? Hogyan próbálhatják ki kötetlenül a gyerekek testi és hangbeli képességeiket egy nem hangszigetelt helyiségben? Hogyan lehet használni az audiovizuális technikát olyan tantervekben, amelyeket nem erre terveztek? Mindezek a konstrukciós tulajdonságok (alapterület, egy diákra eső légköbméter, a felhasznált anyagok minősége) visszaköszönnek az oktatási szituációk típusaiban, és elég ellátogatni néhány országba ahhoz, hogy felismerjük, a különféle típusú építészeti megoldások hogyan hatnak az osztályok mindennapi életére.

Az utolsó jelentős tényező az oktatók *kiválasztása és képzése*. A tényezők alapján alakítják ki képüket a tanárokról a diákok. Az oktatók felkészítéséhez megválasztott képzés-típus is komoly hatással lesz az oktatók alkalmazta emberi viszonylatok stílusára. Nem győzzük hangsúlyozni, hogy az oktatók felkészítésének célja az kell hogy legyen, hogy a fiatalok elsajátítsák azokat a viselkedésformákat, amelyek révén az alanyokkal (E) létrejövő kommunikáció a lehető legkedvezőbb körülmények között valósulhat meg.

Az oktatási szituációk helyi feltételei

Az összes eddig vizsgált általános feltétel országos vagy megyei szinten jön létre; olyan globális hatásokról van szó, amelyek helyi szituációban konkretizálódnak, és ezek három különböző vonatkozását fogjuk tanulmányozni a továbbiakban.

Mindenekelőtt figyelembe kell venni a mikrokörnyezetet, amelyben a kialakítandó oktatási szituációknak megfelelő épület vagy létesítmények lesznek. A társadalmi környezet különleges adottságai (vidék, kis- vagy nagyváros), a családi környezet (struktúra, szociális-gazdasági és szociális-kulturális színvonal, a család mérete) fogják jellemezni az oktatási tevékenységet. Egy falusi iskola tanára egyáltalán nem olyan kapcsolatokat tart

fenn a diákokkal (és a szülőkkel), mint szomszéd városbeli kollégája. Egy kis vidéki gimnázium professzora megismerheti a diákok családját, végigkövetheti fejlődésüket, miközben a fővárosi nagy líceumokban ez szinte lehetetlen. Az oktató jó környezetismerete elősegíti a diákokkal való színes kapcsolatok kiépítését és a kölcsönös kapcsolatok intenzitása az oktatási szituáció egyik változója.

Ebben a mikrokörnyezetben áll maga az épület, építészeti és pedagógiai jellegzetességeivel, előnyeivel és hátrányaival. Vagy megteremti egy kollektív, találkozásokkal teli élet, viták és együttműködések kialakításának lehetőségét, vagy elszigeteli, függetleníti egymástól a csoportokat. Láthattuk, hogy néhány modern, sokoldalú quebeci iskolában az épület központjában elhelyezkedő agora 1200 diák találkozását és szétszóródását tette könnyűszerrel, békés körülmények között lehetővé, miközben más létesítményekben a szigorú fegyelmi szabályok feszültséget okoztak a tanulók és a professzorok körében, amely elképesztő rendetlenséghez vezetett az iskolai órák kezdetekor és végetével, az osztályok „vándorlása” során.

Ezt a létesítményt a szó legszorosabb etimológiai értelmében egy *tanár-csoport* irányítja, amely, bármilyen helyzet álljon is elő, semmiképpen nem egymás mellé rendelt egyének társasága. A tantestület azok közé az összetevők közé tartozik, amelyek a létesítmény légkörét, pszichológiai atmoszféráját alkotják. Az oktatás feladatának megoldásán munkálkodó oktatókból álló, egységes csoport mindig a különféle szituációk egyik pozitív eleme. Ha nem egységes, akkor káros hatással van a diákokra, és olyankor minden oktató érzékeli a különféle oktatási helyzetekben megteremtődő általános rossz hangulatot. Az általános kompetencia, a képességek kiegyensúlyozott megoszlása is fontos összetevője a testületnek, és az oktatók egymás közötti kooperációja rendkívül hatékony módon segítheti elő a diákok és az osztályok gyümölcsöző együttműködését. Az előbbi megfigyeléseket ki lehet terjeszteni a csoportra is, amely iskolapszichológusok, iskolai szociális gondozók, orvosok segítségével jön létre.

Az oktatási reláció feltételei

Még a legegyszerűbb oktatási szituáció szintjén is (bár az is nagyon összetett) három fő tényezőt találunk.

A leghétköznapibb szituációban is ott van mindjárt a helyszín, azaz az *osztály*, a tanterem, az előadóterem, a tornaterem; e helyszínek valamelyikén alakulnak majd ki azok a viszonyok, amelyeket az oktatási szituációk keretei között felsoroltunk. A helyiség méretei, akusztikája, megvilágítása, bútorzata – mindez befolyásolja az itt végzett tevékenység típusokat és oktatási szituációkat. Nyilvánvaló, hogy egy többszáz négyzetméternyi tanteremben, ahol több mint 125 diák tartózkodik (ezt a helyzetet mi magunk tanulmányoztuk), az (R) és az (M) típusú viszonyok kialakítása lehetetlen. Viszont néhány amerikai osztályban, ahol a gyerekek számára készült bútorok mozgathatók, ahol az európai pedagógus elámul a felszerelés gazdagsága láttán, ahol a feltétlenül szükségesnél nagyobb számú tanterem és szakterem (színház, zene, gyakorlati foglalkozás, lemezhallgatás, könyvtár) sem hiányoznak, és kihasználtsági szintjük is nagyon alacsony, a pedagógiai és munkaviszonyok nagyon sokban különböznek egy túlterhelt osztályétól.

Vannak olyan momentumok (az általános iskolában ez egész napot, a középoktatásban néhány órát jelent), amikor a *pedagógus* a helyzet egyik leglényegesebb összetevőjévé válik. Ennek az oktatónak a személyes tulajdonságai: személyisége, általános képzettsége, kultúrája, pedagógiai hozzáértése az oktatási szituáció megannyi fontos eleme, noha a tudományos technikák és módszerek ma még nem teszik lehetővé ezek pontos jelentőségének értékelését.

Ez a pedagógus egy *osztály-csoporttal* kapcsolódik össze, amely szintén önálló személyiséggel, szokásokkal, életmóddal rendelkező egyedekből áll. Ezek az egyének csoportot alkotnak, amely ebben a minőségében fog reagálni, és a pedagógusnak egyszerre kell minden egyénnel és a csoport egészével kiépítenie azokat a kapcsolatokat, amelyek nélkül az oktatás lehetetlen. Minden tanár tudja, hogy minden osztály-csoportnak megvannak a maga tulajdonságai, hogy különbözik a többitől, hogy a tanárok nyelvén szólva

vannak „jó” és „rossz” osztályok. Annyi bizonyos, hogy egy tanár soha nem épít ki ugyanolyan kapcsolatokat különböző csoportokkal.

Naívság lenne tehát azt hinni, hogy az oktatási szituációk tanulmányozása csak a legalsó, a harmadik szinten történhet. Úgy véljük, ez tévedés – amelyet a korabeli tudományos gondolkodásmód magyaráz – az egyedül az osztályban végzett gyakorlatokra összpontosító pedagógia eredménye volt, amely elmulasztotta általánosabb összefüggésrendszerbe helyezni az elemzett problémákat. Az egy osztályban vagy osztályok csoportjában végzett kísérleti pedagógia csak nagyon ritkán értelmezhető korrekt módon anélkül, hogy a komplex determinizmus csodaszeréhez ne folyamodnánk, amelyre fentebb röviden utaltunk. Így fordulhat elő például, hogy ma már az előkészítő tanfolyamokon az olvasási teszt eredményei nem értékelhetők a gyermek származási körülményeinek és családi életének figyelembevételével. Könnyűszerrel felismerhetjük tehát, hogy az oktatás jelenségét különböző irányokból és különböző szinteken kell megközelítenünk, ha meg akarunk határozni bizonyos tényeket, el akarunk végezni bizonyos objektív összehasonlításokat, nyilvánvalóvá kívánunk tenni néhány szabályszerűséget vagy állandóságot, fel akarunk fedezni bizonyos törvényeket. A szakágaknak ezt az összességét nevezzük *oktatástudományoknak*.